

УДК 37.111.11

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.70-4.5>**Л. Г. Тарабасова**кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри дошкільної та початкової освіти
КЗВО «Дніпровська академія неперервної освіти»
Дніпропетровської обласної ради»

СОЦІАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНИКА: ФАКТОРИ ВПЛИВУ

Висвітлюються теоретико-методологічні засади соціалізації особистості дитини дошкільного віку та вплив різних факторів на становлення особистості в період формування основних психічних функцій та елементарних форм суспільної поведінки. У процесі соціалізації людина отримує переконання, суспільно схвалювальні норми поведінки необхідні їй для нормального життя в суспільстві. Як результат, люди оволодівають нормами спільного проживання та праці, навчаються ефективно взаємодіяти одне з одним. Поняття соціалізації стосується якостей, які людина отримує, засвоюючи культуру людських стосунків, у процесі формування певних соціальних норм, ролей, функцій. Провідне значення для процесу соціалізації має суспільне виховання.

Джерелом соціалізації індивіда виступає передача культури через сімейні та інші соціальні інститути, перш за все через систему виховання та освіти, а пізніше – через взаємний вплив людей у процесі спілкування та сумісної діяльності. Важливим є досвід, пов'язаний із періодом раннього дитинства, з формуванням основних психічних функцій та елементарних форм суспільної поведінки. Особистість людини формується та розвивається в результаті впливу різних факторів, об'єктивних і суб'єктивних, природних і суспільних. Дитина виступає як суб'єкт формування власної особистості, тобто становлення себе, як соціальної істоти в результаті взаємовпливу навколишнього середовища та системи виховання. У середовищі дитина соціалізується. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві соціуму, суспільству й соціальним групам, до яких він належить, а з іншого – активно входить у систему соціальних зв'язків, задяки яким і набуває соціального досвіду.

Упродовж старшого дошкільного віку істотно розширюється коло людей, з якими спілкується дитина. Предметом її уваги все більше стає світ соціальних взаємин дорослих людей, в який дитина намагається ввійти. Головним для неї та її щоденного буття є дорослий як носій суспільних функцій і вимог. Найважливіша потреба дитини – прагнення жити з людьми, які її оточують, спільним життям, вступати з ними у безпосередній контакт, постійно перетинатися з дорослим світом.

Ключові слова: діяльність, соціальна компетентність, соціалізація, соціальна ситуація розвитку, соціальне середовище.

Постановка проблеми. Особистість людини формується та розвивається в результаті впливу різних факторів: об'єктивних і суб'єктивних, природних і суспільних. Дитина виступає як суб'єкт формування власної особистості, тобто становлення себе як соціальної істоти в результаті взаємовпливу навколишнього середовища та системи виховання. У середовищі дитина соціалізується. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві соціуму, суспільству і соціальним групам, до яких він належить, а з іншого – активно входить у систему соціальних зв'язків, задяки яким і набуває соціального досвіду.

Дошкільне дитинство – важливий віковий етап становлення особистості, коли в процесі виховання, навчання вирішуються такі складні завдання, як формування самосвідомості, самооцінки, моральних рис. Базовий компонент дошкільної освіти в освітній лінії «Дитина в соціумі» націлює на обізнаність дитини з елементарними соціальними та морально-етичними нормами міжособистісних взаємин; уміння дотримуватись їх під час спілку-

вання; здатність взаємодіяти з людьми, які її оточують, узгоджувати свої дії, поведінку з іншими; усвідомлювати своє місце в соціальному середовищі, позитивно сприймати себе; вміння співпереживати, співчувати, допомагати іншим, обирати відповідні способи спілкування в різних життєвих ситуаціях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Процес соціалізації дітей дошкільного віку у філософського-освітньому контексті в тією чи іншою мірою досліджено у працях вітчизняних учених: Л. Виготського, Л. Буєвої, І. Кона, А. Макаренка, В. Сухомлинського, С. Рубінштейна, І. Зязюна, Л. Коваль, О. Кононко, Л. Максименко, І. Беха, та зарубіжних учених: Р. Байярда, А. Біне, О. Нейла, С. Френе, Дж. Міда, Г. Тарда, Ж. Піаже, З. Фрейда, в яких вони вказували на взаємозалежність між умовами соціального середовища та розвитком особистості.

Мета статті. Головною метою роботи є теоретико-методологічне дослідження чинників і механізмів соціалізації особистості в період дошкільного дитинства.

Виклад основного матеріалу. Входження дитини до соціального життя сприяє різнобічності розвитку особистості дошкільника (Л. Венгер, О. Кононко, В. Петровський, Т. Поніманська, Л. Парамонова та інші). Як зазначає С. Козлова, «...людина стає вищою, розумною істотою тільки серед собі подібних. Соціальний досвід не зникає від покоління до покоління, він зберігається, передається і робить кожне наступне покоління досвідченішим за попереднє» [1].

М. Лукашевич стверджує, що у вихованні дітей дошкільного віку доцільно враховувати положення Дж. Міда про три стадії соціалізації. На першій стадії – імітації – діти копіюють поведінку дорослих, не завжди розуміючи її. На другій – стадії рольових ігор – діти, виконуючи в іграх дорослі ролі, «приміряючи» їх на себе, вчаться надавати своїм думкам і діям того значення, що й дорослі. На завершальній, третій, стадії – колективних ігор – до розуміння очікування окремих людей дитина додає групові очікування [2].

У сучасній психології термін «соціалізація» означає «процес засвоєння індивідом соціального досвіду, системи соціальних зв'язків і відносин». У процесі соціалізації людина отримує переконання, суспільно схвалювальні норми поведінки, необхідні їй для нормального життя в суспільстві. Як наслідок, люди оволодівають нормами спільного проживання та праці, навчаються ефективно взаємодіяти один з одним. Поняття соціалізації стосується якостей, які людина отримує, засвоюючи культуру людських стосунків, у процесі формування певних соціальних норм, ролей, функцій. Провідне значення для процесу соціалізації відіграє суспільне виховання.

Джерелом соціалізації індивіда виступає передача культури через сімейні та інші соціальні інститути, перш за все через систему виховання та освіти, а пізніше – через взаємний вплив людей у процесі спілкування та сумісної діяльності. Важливим є досвід, пов'язаний із періодом раннього дитинства, з формуванням основних психічних функцій та елементарних форм суспільної поведінки.

До початку кожного вікового періоду складаються своєрідні, специфічні для цього віку, єдині та неповторні відносини між дитиною та навколишньою дійсністю, перш за все соціальною. Ці відносини Л.С. Виготський назвав «соціальною ситуацією розвитку» [3 с. 258–259].

Соціальна ситуація розвитку є вихідним моментом для всіх динамічних змін, які відбуваються в розвитку упродовж цього періоду. Вона визначає повністю ті форми, той шлях, йдучи яким, дитина отримує все нові властивості особистості, черпаючи їх із соціальної дійсності як з основного джерела розвитку, це шлях, на якому соціальне стає індивідуальним.

Соціальна ситуація розвитку, специфічна для кожного віку, визначає суворо закономірно весь спосіб життя дитини, або його соціальне буття. З'ясувавши соціальну ситуацію розвитку, яка складається на початку певного віку, що визначається відносинами між дитиною та середовищем, ми визначаємо, як у житті дитини виникають і розвиваються новоутворення, властиві цьому віку. Новоутворення свідомої особистості дитини приводять до того, що змінюється сама ця особистість. Якщо спочатку дитина проходила шлях від соціального буття до зміненої структури свідомості, то тепер – шлях зворотного руху – від зміненої структури свідомості до перебудови її буття. Дитина, яка змінила будову особистості, це вже інша дитина, соціальне буття якої не може суттєво не відрізнятися від буття дитини більш раннього віку.

Отже, соціальна ситуація розвитку не є нічим іншим, окрім системи стосунків між дитиною певного віку та соціальною дійсністю.

Розглядаючи реальні форми соціальної поведінки, Л.С. Виготський підкреслює, що характер виховання людини повністю визначається тим суспільним середовищем, у якому вона росте й розвивається. Але середовище не завжди впливає на неї безпосередньо й прямо, а й опосередковано, через свою ідеологію, яку вчений розуміє як соціальні подразники, які в процесі історичного розвитку закріпились як моральні правила, художні смаки, юридичні норми тощо [4, с. 480].

Дитина повинна навчитися диференціювати вимоги різних дорослих, дістати уявлення про межі прийнятної та соціально схвалюваної поведінки, усвідомити ймовірність використання оточенням соціальних санкцій у разі його виходу за ці межі.

Як зазначає О. Кононко, формуванню в дошкільника відчуття благополуччя в соціальному довіллі сприятиме збалансованість в його життєдіяльності трьох основних життєвих прагнень:

- до самореалізації;
- до саморозвитку;
- до самозбереження.

Збалансованість у життєдіяльності дошкільника потреби й здатності до самореалізації, саморозвитку та самозбереження є запорукою його повноцінного соціального буття, успішної діяльності, продуктивного життя, доброго самопочуття, оптимістичного світосприйняття. Водночас педагогові належить збалансувати і важливий для формування соціальної зрілості юної особистості набір умінь, зокрема:

- уміння орієнтуватися у нових умовах життя;
- уміння пристосовуватися до навколишнього світу;
- уміння конструктивно впливати на оточення та себе самого [5, с. 201].

Особистість людини формується та розвивається в результаті впливу численних факторів:

об'єктивних і суб'єктивних, природних і суспільних, внутрішніх і зовнішніх, незалежних і залежних від волі та свідомості людей, які діють стихійно або згідно з визначеною метою. При цьому сама людина не являє собою пасивну істоту. Вона виступає як суб'єкт формування власної особистості, тобто становлення себе як соціальної істоти, яка проходить у результаті взаємовпливу на неї навколишнього середовища та системи виховання. У середовищі людина соціалізується. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві суспільству і соціальним групам, до яких він належить, а з іншого – активно входить у систему соціальних зв'язків, завдяки яким і набуває соціального досвіду [6, с. 30].

Соціальне становлення відбувається під стихійним або цілеспрямованим впливом величезної кількості відповідних суспільних структур та інститутів, виховна роль яких по-різному виявляється на вікових стадіях цього процесу. Важливим виховним фактором є найближче соціальне оточення, в якому проходить життя і діяльність дитини, тобто середовище у вузькому розумінні цього слова – сім'я, дитячий колектив, товариші, дорослі люди, з якими безпосередньо спілкуються діти.

Розвиток у дитини активного пізнання світу людей, їхньої діяльності, світу почуттів і переживань – завдання, яке людство розв'язує відтоді, як стало усвідомлювати необхідність передачі кожному наступному поколінню досвіду попереднього.

Сучасні науковці експериментально доводять, що залучення дитини до соціального життя сприяє різнобічному розвитку особистості дошкільника (Л. Венгер, О. Кононко, В. Петровський, Т. Поніманська, Л. Парамонова та інші). Як зазначає С. Козлова, «... людина стає вищою розумною істотою тільки серед собі подібних. Соціальний досвід не пропадає, від покоління до покоління він зберігається, передається і робить кожне наступне покоління досвідченішим за попереднє».

Соціалізація та становлення особистості дошкільника зумовлюється певними факторами, які можна об'єднати в три великі групи: мікро-, мезо-, макрофактори [7].

Перший соціальний досвід дитина отримує в сім'ї. Як мікрофактор, сім'я відіграє кардинальну роль у соціалізації особистості дитини. Саме сім'я задовольняє потреби дитини в емоційній захищеності, довірі, первинній інформації. Тут дитина засвоює соціальний досвід шляхом наслідування близьких їй людей. До мікрофакторів можна віднести також спілкування дитини з ровесниками та іншими людьми в дошкільному навчальному закладі, у процесі чого розширюється і збагачується її соціальний досвід.

ДНЗ – це мікросередовище, у якому дитина отримує інформацію про соціальний світ, набуває практичного соціального досвіду.

До мезофакторів, які мають свої механізми соціалізації особистості, належать етнокультурні умови. Перш за все це передача етнокультури, яка закладена в соціальному досвіді батьків і близьких дитині людей. У кожного народу є свої уявлення про виховання, традиції, звичаї, специфічні риси, які формують його національний характер, менталітет. Етнокультуру дитина засвоює й опосередковано, через соціальне оточення.

Макрофактори, до яких входять космос, планета, суспільство, держава, створюють об'єктивні передумови для виховання в дітей планетарного мислення і толерантності. Соціалізація особистості здійснюється і під впливом демографічних, економічних, екологічних, політичних та інших суспільних процесів.

У процесі ознайомлення дітей із соціальною дійсністю вирішуються насамперед завдання, спрямовані на розвиток:

- формування в дітей уявлень про соціальний світ і про самих себе;
- виховання соціальних почуттів; оцінювання ставлення до навколишнього світу подій, явища, фактів, що відбуваються в ньому;
- формування активної позиції, оптимістичного світовідчуття, здатності до перетворення, творчості.

Важливим педагогічним завданням, яке потребує розв'язання, є створення психолого-педагогічних умов для того, щоб засвоєні дітьми знання не лежали мертвим вантажем, а активно слугували їм у формуванні поглядів, реалізовувалися в їхній поведінці, діяльності. Знання мають спонукати дитину до здійснення вчинків, дій, регулювати їхню поведінку та діяльність.

Важливо зазначити, що саме діяльність є водночас умовою і засобом активного пізнання дитиною соціального світу. Вона дає дитині можливість оволодівати знаннями, виявляти своє ставлення й набувати практичних навичок взаємодії з навколишнім світом. Чимало науковців стверджують, що спільна діяльність дітей – це школа передачі соціального досвіду, формування особистісних якостей, які характеризують дитину як вищу соціальну істоту (Л. Виготський, О. Леонтьєв, Г. Костюк, М. Лісіна, Л. Божович, О. Кононко та інші).

У процесі цілеспрямованої діяльності розв'язуються такі основні завдання:

- закріплення оцінок, які формуються, поглиблення знань, виховання якостей особистості;
- набуття дитиною досвіду життя серед людей – ровесників, дорослих;
- усвідомлення нею важливості та необхідності оволодіння нормами та правилами взаємодії і діяльності;

– задоволення потреби дитини взаємодіяти зі світом дорослих, брати участь в їхньому житті.

Кожний вид діяльності – спілкування, предметна діяльність, гра, праця, навчання, художня діяльність – є важливою умовою залучення дитини до соціальної дійсності.

Ігрова діяльність дає можливість дитині моделювати соціальний світ дорослих (їхню діяльність, взаємовідносини), у який вона прагне увійти. Через роль діти практично «входять» у світ соціальних взаємовідносин. Відтворюючи в іграх події навколишнього світу, вони ніби стають їхніми учасниками, знайомляться з навколишньою дійсністю, активно діють.

У предметній діяльності дитина має можливість пізнати найближче оточення за допомогою всієї сукупності сенсорних відчуттів. Маніпулюючи з предметами, діти знайомляться з їхніми властивостями, якостями, а пізніше – з їхнім призначенням, функціями, оволодівають операційними діями.

Трудова діяльність сприяє формуванню в дітей розуміння її соціальної цінності. У процесі такого виду діяльності дитина оволодіває трудовими навичками, що дає їй змогу самостійно забезпечити власне життєво важливе функціонування, бути самостійною. На відміну від гри, трудова діяльність сприяє розвитку творчості не тільки на рівні уяви, а й на рівні отримання реальних матеріальних результатів творчості – діти стають перетворювачами світу речей. У процесі трудової діяльності дитина розвиває вольові якості, формує вміння докладати зусиль, долати труднощі, досягати мети.

Особливе місце в пізнанні дітьми соціальної дійсності відводиться спостереженню. Під час спостереження за діяльністю, взаєминами людей, їхніми вчинками, різними подіями діти соціалізуються, у них розширюється уявлення про світ людей.

Важливою умовою соціального розвитку дітей є спілкування з дорослими та ровесниками. В ознайомленні дітей із соціальною дійсністю дорослий виконує дві функції: перша – дорослий – носій цінностей і соціального досвіду; друга – дорослий – організатор передачі соціального досвіду. Доросла людина – це посередник між дитиною та соціальним світом, який її оточує. Спілкування об'єднує дорослого і дитину, тому соціальний досвід передається легко й непримусово.

У спілкуванні з ровесниками відбувається активний процес соціалізації особистості дошкільника. У дітей розвиваються соціальні почуття та емоції, формується соціальна поведінка.

У контексті світових освітніх систем питання організації життєдіяльності, соціалізації дітей дошкільного віку в різних країнах вирішуються по-різному.

Великого значення в Японії надається організації виховного середовища. З великим художнім смаком добирається все, що оточує дитину, з вимогою, щоб дитина сама брала участь у створенні затишку і краси помешкання: вирощувала та аранжувала квіти, конструювала, виготовляла папки і гобелени. Активне залучення дітей до художньої праці необхідне тому, що, на думку японців, лише рукотворна краса підносить людину до філософського розуміння прекрасного як доцільності буття [8, с. 190].

Не менш важлива проблема, над якою працюють педагоги Японії, – навчити дітей спілкуватися. Педагог, як носій соціальних стосунків, які належить зрозуміти дитині, вводить її в коло різних видів спілкування.

Японські педагоги вважають «конфліктні» ситуації через іграшки важливим елементом міжособистісних стосунків. Втручатися у сварки дітей значить заважати інстинкту співжиття в колективі. Бійка між дітьми – важливий досвід соціальної взаємодії. Якщо дорослі з малих років будуть говорити дитині «не бийся», «грайся разом з іншими дітьми дружньо», то її природні потреби будуть подавлені. І дорослі вимушені будуть надалі вирішувати за них усі проблеми.

У Китаї в провінції Енжі [9, с. 3–9] дитячі садки не схожі на інші. 14 тисяч дітей у віці від 3 до 6 років, що проживають в Енжі, навчаються інакше. Точніше – вони граються, причому в ігри, які придумали самі, а вихователі беруть участь в іграх на рівних із дітьми. Ігрове середовище створюється на відкритому повітрі й мінімально контролюється. Замість іграшок – інструменти з природних матеріалів: мотузки, бамбукові драбинки, глиняні горщики, шини та інші предмети повсякденного користування. Діти взаємодіють із цими речами, створюючи свої ігри з власними правилами, дорослі не втручаються в хід гри, а лише спостерігають і документують те, що відбувається.

Щовечора учасники переглядають відеозапис ігор і обговорюють із педагогом, що нового дізналися, які відкриття зробили для себе, взаємодіючи між собою. Так діти вчаться взаємодіяти в соціумі, довіряти одне одному, розуміти ближнього, приймати рішення, самостійно виходити з конфліктів і співпрацювати.

Такі ігри без завчасних інструкцій, де діти самі приходять до правил, розуміння справедливості, чесності, рівності, отримали назву «Енжі Плей».

Висновки і пропозиції. Аналітичний огляд опрацьованого матеріалу засвідчує підвищену увагу до проблеми соціалізації особистості дошкільника. Соціальна компетентність дошкільника свідчить про його зрілість як соціальної особи.

Перспективою подальшого дослідження вбачаємо в пошуку форм, методів, факторів впливу на соціальний розвиток дошкільника.

Список використаної літератури:

1. Козлова С.А. Теория и методика ознакомления дошкольников с социальной действительностью. Москва, 1998.
2. Лукашевич М.П. Соціалізація. Виховні механізми і технології : навчально-методичний посібник. Київ, 1998.
3. Выготский Л.С. Собрание сочинений. Т. 4. Москва : Педагогика, 1984. С. 258–259.
4. Выготский Л.С. Реальные формы социального поведения «Психология личности в трудах отечественных психологов». Санкт-Петербург : Питер, 2000. 480 с.
5. Кононко О.Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника. Київ : Світич, 2009. 201 с.
6. Базовий компонент дошкільної освіти. Київ, 2012. 30 с.
7. Струннікова Д.І. Пізнання соціального світу як умова соціалізації особистості дошкільника. Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2008.
8. Такіро Норі Фуока. Дошкільне виховання в Японії. Токіо, 2009. 190 с.
9. Крутій К. Як віднайти «золоту середину» у вільній освітній діяльності дитини. *Дошкільне виховання*. 2019. № 8. С. 3–9.

Tarabasova L. Social development of kindergarten: impact factors

The theoretical and methodological foundations of socialization of a child of preschool age are covered. The influence of various factors on the formation of personality during the formation of basic mental functions and elementary forms of social behavior. In the process of socialization, a person gets the conviction that socially approving norms of behavior are necessary for him to live a normal life in society. As a result, people learn about living and working together and learn to interact effectively with one another. The concept of socialization refers to the qualities that a person receives by learning the culture of human relationships, in the process of forming certain social norms, roles, functions. Public education plays a key role in the socialization process.

The sources of socialization of the individual are the transfer of culture through family and other social institutions, first of all through the system of education and education, and later – through the mutual influence of people in the process of communication and joint activity. Important is the experience associated with the early childhood, with the formation of basic mental functions and elementary forms of social behavior.

The personality of a person is formed and developed as a result of various factors, objective and subjective, natural and social. The child acts as a subject of self-formation, that is, of becoming a social being as a result of the mutual influence of the environment and the education system. In the environment, the child is socialized. On the one hand, the individual learns the social experience, values, norms, attitudes inherent in the society, society and social groups to which he belongs, and on the other – actively enters into the system of social bonds, through which he acquires social experience.

During the senior preschool age, the circle of people with whom the child communicates significantly increases. The subject of her attention is increasingly the world of adult social relationships in which the child is trying to enter. The main thing for her and her daily life is an adult as a carrier of social functions and requirements. The most important need of the child is the desire to live with the people around her, to live together, to come into direct contact with them, to constantly cross the adult world.

Key words: *activity, social competence, socialization, social situation of development, social environment.*